

EKOLOGIJA SVAKODNEVLJA*

Laura A. Henry, Samir Lemeš i Paula M. Pickering

Ovo će se poglavlje usredsrediti na svakodnevni ekološki aktivizam u Bosni i Hercegovini (od sad pa nadalje – BiH) i Rusiji kao prozoru za razumijevanje motivacije, djelovanja i uticaja svakodnevnog aktivizma u Srednjoj i Istočnoj Evropi. Svakodnevni aktivizam fokusira se na praktične probleme s kojima se ljudi susreću iz dana u dan, privlačeći pažnju običnih građana, često bez formalne organizacijske strukture (Sundstrom et al., 2022.). Oni što ih tjera na akciju je opetovano suočavanje s uočljivim problemima u neposrednoj okolini. Po definiciji, ova vrsta aktivizma se po prirodi prije svega dešava u bazi, iniciraju je obični ljudi i obično počinje na lokalnoj ili regionalnoj razini, iako se vremenom može razviti, formalizirati i proširiti.

Svakodnevni aktivizam obično ispoljava jaku vezanost za mjesto ili zajednicu. Lokalni identiteti mogu koegzistirati s nacionalnim patriotizmom (Polese et al., 2018.). Prema tome, vrijednosti i osjećanja kojima se aktivisti/ce vode kako bi se poboljšao kvalitet života u njihovim zajednicama, mogu se razlikovati od opozicijskih političkih pokreta. Ovaj će aktivizam možda biti i nevidljiv izvanjskim promatračima, sve dok ne potakne velika okuplja-

* Šesto poglavlje zbornika "People Power: Activism in Hard Times in Central and Eastern Europe" ur. Patrice C. McMahon, Paula M. Pickering, i Dorota Pietrzyk-Reeves, koji će Routledge uskoro objaviti u seriji publikacija pod nazivom "Innovation in International Affairs"

nja koja privlače medijsku pažnju. Zabrinuti građani obično isprva pokušaju riješiti probleme institucionalnim putem, te prije no što izađu na proteste, traže od činovnika i političara više informacija ili rješenje po žalbi.

Pošto je svakodnevni aktivizam decentraliziran i dolazi odozdo, može biti teško taktično ga opisati. Aktivističke forme su prilično raznovrsne, s različito umreženim sudionicima koji poduzimaju akcije u različito vrijeme. Takva fragmentacija može biti korisna, naročito u manje demokratskim kontekstima, pošto nema "glave" pokreta koju se može skinuti, ali također može rezultirati nekoordiniranim i neefikasnim aktivizmom. Kako bi održali svoje kampanje, svakodnevni aktivisti možda moraju udruživanjem formalizirati svoja nastojanja. Svakodnevni aktivisti uglavnom nemaju mnogo resursa na raspolaganju, ne oslanjajući se na donatore, nego uglavnom na volonter/k/e, donacije u naturi, ili skupljanje pojedinačnih donacija kroz 'crowdfunding'. Svakodnevni aktivisti mogu prihvatiti podršku etabliranih donatora, ali samo ukoliko ona doprinosi originalnom cilju.

Svakodnevni aktivizam javlja se usljed problema koji se kreću od urbanog razvoja i radnih pitanja do kulturnih prava manjina; ipak, lokalni ekološki aktivizam postaje sve prisutniji diljem Srednje i Istočne Evrope (Evans et al., 2006.; Morris et al., 2023.; Jacobsson & Korolczuk, 2020.; Maltby et al., 2022.). Svakodnevni aktivizam vezan je za lokalna iskustva s problemima okoliša. Zrak koji se udiše, voda koju se pije i koristi za usjeve, tlo na kojem se sadi povrće i voće; parkovi koji se koriste za osvježenje tokom užarenih ljetnih dana; rijeke, jezera, šume i planine koje privlače turiste u lokalne zajednice. On uključuje napore da se očuvaju zelene površine, da se suprotstavi zagađivanju zraka, osude prakse odlaganja otpada. Aktivisti koje ćemo predstaviti u ovom poglavlju, Samir Lemeš (BiH) i Sasha Ivanova (pseudonim, Rusija) primjeri su posvećenosti mjestu i djelovanju u zajednici usljed opetovanog suočavanja s problemom. Ove priče također su i primjer okolišnog aktivizma na različitim krajevima spektruma svakodnevnog aktivizma prema načinu na koji angažiraju prosječne građan/k/e; prema problemu koji ih zabrinjava; prema razini organizacijske strukture, umreženosti s domaćim i međunarodnim mrežama, donatorima i političkim zvaničnicima.

Samir Lemeš – borba za čist zrak u Bosni i Hercegovini

Odlučujući trenutak za Samira Lemeša bila je očeva smrt 2009. godine. Lemeš nije mogao a ne pripisati očevu sudbinu okolišnim uvjetima u njegovu gradu. Zagađivanje zraka se nastavilo u Zenici, njegovu rodnom gradu u Bosni i Hercegovini 2008., kad je netom privatizirana željezara nastavila s proizvodnjom. Lemeš je bio uvjeren da je aerozagađenje u Zenici, najgore u zemlji koja je peta u svijetu po incidenciji smrti usljed zagađenog zraka, doprinijelo preuranjenoj smrti njegova oca. Lemeš je odlučio priključiti se grupi građana, koja je, bez prethodnog iskustva građanskog aktivizma, koji su se okupili oko zajedničkog cilja: primorati željezaru i domaće zvaničnike da poštuju okolišne zakone.

Kao profesoru na Zeničkom univerzitetu, Samiru Lemešu najbitnije je poučavati buduće inženjere i raditi za dobrobit društva. Lemeš je u svojoj zajednici uočio poguban problem i nepravdu i znao je da se od njega očekuje da nešto učini. Uhvatio se u koštac s problemom tako složenim da je sve izgledalo kao, prema bosanskoj poslovice, ispravljanje krive Drine. U toj dugotrajnoj borbi, podršku mu je dala njegova supruga ali i odrastanje u socijalističkoj Jugoslaviji, u kojoj je zajedničko dobro imalo veću vrijednost od profita nekolicine. Nakon nekoliko mjeseci neformalnih sastanaka na kojima su raspravljali kako treba zagovarati za čisti zrak, zabrinuti građani su 2009. registrirali udruženje Eko Forum Zenica. Lemeš vjeruje da je formaliziranje grupe bilo potrebno kako bi političke vlasti, koje posjeduju 8 posto tvornice, te multinacionalna korporacija Arcelor Mittal, u čijem vlasništvu je preostalih 92 posto, njihovo zagovaranje uzeli za ozbiljno.

Biti shvaćen ozbiljno nije mala zadaća za jednu organizaciju civilnog društva nasuprot najvećeg svjetskog proizvođača čelika, čiji promet je 20 puta veći od godišnjeg budžeta BiH. Uz to, Vlada Federacije BiH¹ kontinuirano prioritzira zapošljavanje i nezvaničnu politiku neraspravljanja o zagađenju iz straha da bi to moglo odvratiti investitore. Na sve to, zapreke formiranju udruženja su troškovi uredskog prostora, nesigurnost financiranja za koje se stalno treba boriti, te šikaniranje i pritisak vlasti.

1 Bosna i Hercegovina je decentralizirana država, podijeljena u dva entiteta – Federaciju Bosne i Hercegovine i Republiku Srpsku – i jedan distrikt. Federalno ministarstvo okoliša i turizma ovlašteno je provoditi okolišne zakone na svojoj teritoriji, što uključuje i željezaru u Zenici.

Eko Forum traži od tvornice da se ponaša u skladu s obećanjem iz privatizacijskog ugovora, investira u smanjenje emisija, te uskladi djelovanje s okolišnim zakonima BiH, a domaće vladine institucije da zakone primijenjuju. Strategije koje je Eko Forum isprva koristio kako bi postigao te ciljeve, bile su nažalost ignorirane. Radilo se o zahtjevu za javnom informacijom o privatizacijskom ugovoru, praćenju kvalitete zraka, prisustvovanju javnim raspravama o zagovaranju za primjenu zakona. Nepokolebani, Lemeš i drugi aktivisti su 2012. organizirali proteste kojima su se priključile hiljade građana Zenice. Na krilima ove velike podrške, Lemeš je uzeo mikrofon i izložio zahtjeve državnim institucijama i rukovodstvu tvornice. Protesti su izazvali pažnju lokalnih i međunarodnih medija i općinskih vlasti, dok su ih država i tvornica nastavili ignorirati.

Protesti su predstavljali prekretnicu i stvari su se počele mijenjati. Lokalne vlasti su popustile i počele redovno i javno mjeriti kvalitetu zraka i ta su mjerenja često pokazivala razine sumpornog dioksida tri puta veće od zakonom dozvoljenih (a više nego 166 puta veće od zakonskog limita u EU). Mjerenja toksičnosti zraka, koje je sada cijela zajednica mogla vidjeti s krova najvišeg zeničkog nebodera, dovela su do toga da je gradonačelnik u decembru 2013. proglasio prvu uzbunu zbog kvalitete zraka i tako prisilio tvornicu da privremenim mjerama smanji zagađenje zraka. Kvaliteta zraka u Zenici se istog časa popravila. Pa ipak su dugoročna ulaganja u čistije tehnologije i ugradnju filtera bila djelimična i spora. Lemeš i aktivisti Eko Foruma su 2015. stupili u partnerstvo s češkom organizacijom Arnika, koja djeluje u svim zemljama gdje Arcelor Mittal ima tvornice i tužili tvornicu i federalne vlasti za kršenje okolišnih zakona. Ova tužba je napokon skrenula pažnju viših instanci vlasti na zahtjeve Eko Foruma.

Nažalost, sudski sustav, pod uticajem politike, na koncu je odbacio tužbu, tvrdeći da je tvornica već platila kaznu (makar i neznatnu) te da Eko Forum nije uspio dokazati da tvornica namjerno zagađuje zrak.

Lemeša i Eko Forum ovo nije obeshrabilo, pa su iskoristili priliku isteka okolišnih dozvola kako bi izvršili pritisak na Federalnu vladu da povisi kazne za nepoštivanje okolišnih zakona. Niske kazne nisu imale uticaja na zagađivače, jer je jeftinije bilo platiti kaznu nego načiniti nužna ekološka ulaganja. Federalna vlada je 2021. prihvatila novu regulativu koja je podigla iznos ka-

zni, na zahtjev Eko Foruma. U proljeće 2022., pod prijetnjom većih kazni, tvornica je napokon izvršila mjerenja koncentracija benzena u Zenici, što je obaveza koju su odlagali duže od jednog desetljeća.

Još jedan pristup koji je doprinio promjeni je suradnja s međunarodnim bankama i financijskim institucijama. Lemeš i Eko Forum odvratili su međunarodne banke od investiranja u željezaru i hidroelektranu u Zenici, dokazavši da ovi projekti nisu u skladu s okolišnom regulativom. Ove su akcije napokon 2020. godine navele Arcelor Mittal da investira u tehnologije smanjenja emisija. Lemeš je uvjeren da za ostvarivanje ciljeva, njegova se aktivistička borba mora odvijati na dva fronta: lokalna razina i međunarodna razina. Također vjeruje da će građani prije reagirati ako problem vide kao nepravdu koja i njih izravno pogađa, kao na primjer otrovni zrak. Lemeš je naučio da se građane ne može mobilizirati za okolišne ciljeve ako samo govorimo o klimatskim promjenama općenito, nego o mnogo vidljivijem i izravnijem problemu kao što je zagađenje zraka.

Lemeš se koristion raznim medijima kako bi angažirao lokalne građane. Prije svega, kreiranje web stranice Eko Foruma, gdje se dokumentira rad udruženja, donose činjenice o okolišu, pa čak i financijski izvještaji, koji prikazuju kako je potrošen svaki dolar koji je udruženje primilo. Lemeš financijsku transparentnost smatra vitalnom za građenje povjerenja građana u organizacije civilnog društva. To pokazuje da nisu tek još jedan "lovac na donacije" u potrazi za visokim plaćama, nego da su istinski posvećeni unapređenju okoliša. On to upotpunjuje redovnim pojavljivanjem na TV, te društvenim platformama kao što su Facebook i Instagram.

Lemeš sve te alate koristi kako bi Bosance ohrabrio da i sami poduzmu nešto, a ne da čekaju da neko drugi riješi njihove probleme. Tendenciju da se radije prilagode, nego bore za unapređenje loših politika, građani su naučili kroz povijesna iskustva s autoritarnom vlašću i bolnu tranziciju iz socijalizma. Takvo ponašanje potiču i vjerski i politički zvaničnici. Ohrabriti stalni angažman naročito mladih, zahtjeva kreativnost, jer prema Lemešu, oni su ili skloni izbjegavanju problema ili sudjeluju u pojedinačnim akcijama i oduštaju nakon što se ne postignu neposredni rezultati. Jedan od takvih načina bila je dodjela Nezahvalnica na desetogodišnjici udruženja, grupama koje se nisu pridružile borbi za čisti zrak. Po Lemešu, uspješan okolišni aktivizam

koristi se jednostavnim i konciznim jezikom, dok istovremeno pruža ekspertizu i stvara pritisak na institucije kako bi se unaprijedile politike i primjena zakona.

Unutač mnogim izazovima, Lemešov aktivizam i njegova Eko Foruma postigao je opipljive rezultate. Zenički zrak je u prosjeku manje zagađen danas nego što je bio kad je željezara nastavila s radom 2008. Oni su također poboljšali i okolišne dozvole, uvodeći jasne rokove, značajno povećavši kazne za kršenje i učinivši ograničenje emisija mnogo strožim. Uz to, okolišni aktivisti su uvjerali vlasti da javnosti omogućuje uvid u izvještaje o emisijama, provedbu okolišnih planova akcije, kao i uspostavljanje registra zagađivača. Jedna od najvećih prepreka s kojom se Lemeš suočio u svom ekološkom aktivizmu je nedostatak znanstvenih informacija. I dok se kao rezultat aktivizma redovno i javno mjeri koncentracija sumpor dioksida u zeničkom zraku, zajednica i dalje nema precizne znanstvene podatke koji bi potvrdili da je tvornica izvor kancerogenih elemenata u zraku i negativnih posljedica po zdravlje. Nedostatak takvih informacija osujetio je tužbu koju je Eko Forum pokrenuo protiv Arcelor Mittala i domaćih vlasti. Ne čudi da niti jedna domaća ustanova nije zainteresirana za takve podatke, jer su pod uticajem političkih i ekonomskih faktora. One ili ignoriraju ili zamagljuju problem, umjesto da rade na rješenjima.

Stoga je za Lemeša prioritet genotoksično testiranje, koje bi omogućilo znanstvene dokaze koji bi povezali tvornicu s karcinogenim elementima u zraku i njihovim pogubnim posljedicama po zdravlje. Eko Forum je uspio dobiti međunarodna sredstva za uzorkovanje, DNK testiranje i analizu. Izmijenjena je i okolišna dozvola, koja zahtijeva od Arcelor Mittala da mjeri koncentracije kancerogenih polutanata zraka tokom 2023. godine. Gradeći na uspjehu odvratanja banaka da investiraju u projekte koji štete zeničkom okolišu, Lemeš trenutno s kolegama radi na tome da upotrijebi mehanizam žalbi Evropske banke za rekonstrukciju i razvoj kako bi pokazao da Arcelor Mittal ne ispunjava uvjete za zajam EBRD-a.

Kako bi se postigao čistiji zrak u Zenici i u BiH, Eko Forumu treba angažman mladih aktivista. Potrebno je također višegodišnje financiranje koje bi im omogućilo da urade to što treba uraditi umjesto onog što je prioritet donatora. Čak i kad se zakon izmijeni, uvijek će biti pojedinaca koji će, vođeni

samo vlastitim interesom, tražiti nove investitore, postavljati pravne izazove, demobilizirati aktiviste i podrivati primjenu zakona. Stoga se za Lemeša borba za čisti zrak nastavlja.

Kako svakodnevni okolišni aktivizam povezuje lokalna pitanja s globalnim

Lemešova obitelj propatila je zbog aerozagadenja, koje je poguban problem u njegovoj lokalnoj zajednici. Pa je on nešto poduzeo. Djelovanje građana/ki bez prethodnog iskustva u formalnim udruženjima na konkretne probleme, značajka je svakodnevnog aktivizma. Kao što je navedeno u prvom poglavlju, svakodnevnom aktivizmu raste popularnost kao domaćem izrazu protesta, a ne nametnutom od strane inozemnih donatora. U reprezentivnim studijama provedenim u BiH i Rusiji 2019., na primjer, ispitanici su svoju motivaciju za aktivizam radije pripisali konkretnom nego apstraktnom problemu (Pickering, 2022.). Lemeša je na aktivizam ponukalo svakodnevno suočavanje s lokalnim problemom. Ali on se i dugo vremena hrabro suočavao s globalnom korporacijom i neodgovornom vlašću. Kao što kaže, iziskivalo je to voditi bitku i na lokalnoj i na globalnoj razini.

Lemešov slučaj proturječi akademskoj procjeni da je već samo povijesno iskustvo Rusije i BiH usljed decenija vladavine komunističkih partija oslabilo kapacitet tih društava da se angažuju u građanskom aktivizmu. (Poglavlje 1). Naprotiv, Lemeš i drugi aktivisti/ce navode pozitivne aspekte socijalističkog naslijeđa, s naglaskom na opće dobro a ne pojedinačni profit, te na retoriku o važnosti kolektivne akcije. Tokom socijalističkog razdoblja, građani su razvili očekivanje da im vlast garantira socijalna prava kao što su zdravstvena zaštita i osnovne socijalne usluge (Smyth & Sokhey, 2009.). Primjeri građanskog aktivizma koji je pomogao svrgavanju komunističkih vlasti kasnih 1980-tih i razvoju demokracije u Srednjoj i Istočnoj Evropi uključuju i ekološke pokrete koji su nastali kao reakcija na dramatičnu havariju koju je prouzročila eksplozija u ukrajinskoj nuklearnoj elektrani u Černobilu kao i na štetu nastalu brзом indistrijalizacijom pod vođstvom komunističkih partija.

Međutim, građanski aktivisti u Srednjoj i Istočnoj Evropi na muci su nakon smjene režima 1989. i 1991., a Lemešov aktivizam se ističe u regiji čije se građanstvo obično karakterizira kao pasivno (Pinjo Talevska, 2019.; Civil

Society Forum of the Western Balkans, 2019.; Vishinova & Mladenovska, 2022.; Fiket & Pudar Draško, 2019.; Dvornik, 2009.; Džihic et al., 2018.; Rakaj-Vrugtman et al., 2019.). Mnogo je akademskih objašnjenja društvenog dezangažmana, uključujući mreže i očekivanja iz socijalističke prošlosti, političku kulturu, nisku razinu povjerenja, parcijalne ekonomske reforme koje su dovele do deindustrijalizacije i smanjenja socijalnih usluga (Howard, 2003.; Jowitt, 1992.; Mishler & Rose, 1997.). A u BiH, i rat. Uz to, ljudi koji su u post-socijalističkim društvima postali mnogo religiozniji, koriste to kao izgovor za građansko nedjelovanje, govoreći nešto kao "ništa se ne može učiniti, sve je to Božja volja" (Wax, 2021.; Pipes, 2015.; Ipgrave, 2008.; Naumescu, 2007.).

Postoji i generacijski mentalitetni jaz, gdje mladi gube interes za aktivizam nakon nekoliko dana ili radije izbjegavaju nego što bi rješavali probleme (Galimberti, 2021.). Znatna prepreka građanskom aktivizmu u BiH je glavnoj strategiji snalaženja mladih ljudi - "isključiti se," kako veli Lemeš, ili "izvući se" kroz emigraciju iz sela ili manjih gradova s umirućom privredom kao što je Zenica (Perry & Stefanovski, 2021.). Iz tog razloga je uključivanje mladih tako važno za održanje Eko Foruma.

Aktivisti/ce za društvenu promjenu u Rusiji i BiH istrajavali su tokom 1990-tih i ranih 2000-tih pod teškim ekonomskim i političkim uvjetima. Rusija se zaglibila u produljenu ekonomsku recesiju, ograničavajući domaće izvore financijske potpore i preopterativši stanovništvo. I dok ruska država u tom razdoblju nije aktivno suzbijala društveno organiziranje, nije uspjela ponuditi predvidljivu arenu politike i uprave unutar koje bi se aktivisti mogli snalaziti (Evans et al., 2006.; Henderson, 2011.). Rat u BiH od aprila 1992. do decembra 1995. Tokom kojeg je ubijeno gotovo 98 000 građana, a 2,2 miliona prisilno raseljeno, stvorio je još teže uvjete za aktivizam tokom devedesetih (Cutts, 1999.). Uspješnost međunarodne pomoći BiH poslije rata narušena je pravilima etničke podjele moći, uz međunarodnu potporu, kojima su monoeničke nacionalitičke partije manipulirale kako bi dominirale politikom i ekonomijom te demobilizirale građanske aktiviste (Mujkić, 2015.; Gordy, 2015.; Puljek-Shank & Fritsch, 2019.; Milan, 2019.).

Kao rezultat ovih osporavajućih domaćih okolnosti, mnogi građanski aktivisti u obje zemlje, iskoristili su priliku sudjelovati u transnacionalnom

dijalogu i partnerstvima, snažno se oslanjajući na međunarodne donatore. Kako bi ih privukli, aktivisti su često morali osnovati udruženja i razvijati projekte – čak i prije no što bi imali jaku potporu iz baze u svojim lokalnim zajednicama. Takva dinamika naglašava globalne snage u odnosu na lokalne. Iz tog razloga se najuobičajeniji vid ekološkog aktivizma 1990-tih odvijao putem NVO. Istraživanje Laure Henry (2010.) o okolišnom aktivizmu pokazuje kako su donatori poticali nove organizacije da se profesionaliziraju i razvijaju kapacitete, slično intresnim skupinama i zapadnim političkim sustavima.

I dok ove organizacije jesu imale nekog uspjeha u mijenjanju stavova i zakona u Rusiji i BiH, znanstvenici su identificirali neke bitne izazove njihovom radu (Oldfield, 2005.; Yanitsky, 2010.; Martus, 2017.; Bojicic-Dzelilovic et al., 2013.; Fagan & Sircar, 2015.; McMahan, 2017.; Belloni, 2020.). Kao i kod drugih oblika organiziranja koje spominjemo u prvom poglavlju, ti izazovi uključuju donatorsku agendu, NVO-izaciju ili projektizaciju civilnog djelovanja, te unapređenje aktivista koji govore engleski, što je bila preferencija međunarodnih donatora. Posljedično, te su društvene organizacije često bile odvojene od svoje domaće baze i nisu uspjele odraziti njihove prioritete niti donijeti opipljive promjene (Henry, 2010.).

U Putinovoj Rusiji, vlada je bila sumnjičava prema mnogim takvim organizacijama, smatrajući da ne predstavljaju nacionalne interese zemlje, označavajući mnoge od njih "stranim špijunima" (Tysiachniouk et al., 2018.). U BiH, kod nacionalističkih stranaka ali i mnogih građana rastao je skepticizam prema nevladinim organizacijama koje financira Zapad, iako ne do te mjere kao u Rusiji (Perry & Stefanovski, 2021.). Lemeš objašnjava kako su neki aktivisti nastojali ispraviti neke od negativnih posljedica NVO-izacije. Eko Forum je radio na tome putem financijske transparentnosti, razgovarajući s građanima jednostavnim jezikom o konkretnim problemima s kojima se nose, svojim postignućima kao i zašto je njihov rad važan za zdravlje građana. Istovremeno, Eko Forum je tragao za donatorima koji će osnažiti a ne diktirati njihov rad na unapređenju kvalitete zraka.

Međutim, negativne reakcije na rad nevladinih organizacija 2010-tih širom Srednje i Istočne Evrope doprinijele su "sužavanju prostora" za građanski aktivizam od strane vlasti, što je u našoj knjizi naglašeno kao "teško vrijeme" za NVO u ovom dijelu Evrope. Te negativne reakcije potpomogle su zaokret

prema lokalnom i neformalnom aktivizmu. U BiH vladajuće stranke pojačale su kontrolu nad političkim i ekonomskim institucijama, nagrađujući one lojalne radnim mjestima, njegujući pokornost promoviranjem ideje da promjena nije moguća, a kažnjavajući kritičare uznemiravanjem i prijetnjama gubitkom posla (Perry & Stefanovski, 2021. Lemeš je, na primjer, bio meta društvenih mreža i difamirajućeg sudskog procesa (koji je dobio), a Eko Forum je trpio uznemiravanja od strane vlasti kojima se ne sviđa politička neovisnost Udruženja i nastojanja da se i njih i tvornicu pozove na odgovornost.

U međuvremenu, Rusija je od dijelom autoritarnog, dijelom demokratskog režima koji se oslanjao na pasivnost neizinteresirane većine, postala "tvrđi" autoritarni režim (Volkov, 2012.). Zakoni doneseni tokom invazije na Ukrajinu u februaru 2022. učinile su javno djelovanje još opasnijim za ruske aktiviste kao što je Sasha Ivanova. Da bismo zaštitili njenu sigurnost, koristimo pseudonim. Uzimajući u obzir oba konteksta, lokalne zajednice i u Rusiji i BiH smatramo mjestima i pogodnim za svakodnevni okolišni aktivizam ali i teškim za postizanje promjene.

Sasha Ivanova – stvaranje održivih ruralnih zajednica u Ukrajini

Neki svakodnevni aktivisti se ne upuštaju u organizirano zagovaranje usmjereno ka državi ili privatnim kompanijama. Oni možda i ne pokušavaju riješiti glavne probleme kao što su zagađenje, otpad, ili očuvanje zelenih površina. Umjesto toga oni biraju rad na malim projektima, angažirajući se direktno s "običnim" ljudima izvan urbanog konteksta, gdje su bolji izgledi za razvoj aktivizma. Takav svakodnevni okolišni aktivizam se usredsređuje na izgradnju zajednice i to proživljeno iskustvo mijenja svakog učesnika/cu. Prefigurativni aktivizam je nova vrsta društvenog pokreta u kojem učesnici/e nastoje izgraditi život koji utjelovljuje njihova načela i stvoriti zajednice zasnovane na alternativnim modelima društvene organizacije. Takvi se modeli obično fokusiraju na održivost i nastoje izbjeći hijerarhiju. To je jedan drukčiji vid svakodnevnog aktivizma i naročito je izgledan u zemljama u kojima je politički i zakonski okvir visoko represivan, kao u današnjoj Putinovoj Rusiji.

Sasha Ivanova pokušala je izgraditi nekoliko održivih zajednica u Rusiji od 1990-tih, vodeći se ruskim ruralnim nasljeđem i spajajući ga s recentnijim održivim praksama. Školovana za ekonomisticu, Ivanova se mogla priključiti

konvencionalnijem ekološkom aktivizmu i povremeno jeste radila kao članica tima na međunarodnim projektima koji su se finansirali donacijama. No u konačnici je našla veću vrijednost u naporima na revitalizaciji ruralne zajednice i prenošenju tradicionalnih, održivih praksi ruskog sela. Tokom tih nastojanja, aktivizam Ivanove suočio se s izazovima prisutnim u ruralnim područjima širom Rusije – lošom infrastrukturom i uslugama, visokim troškovima, depopulacijom – istovremeno se radujući povratku zemlji. I dok je te projekte u zajednici bilo teško dugoročno održati, Ivanova je još uvijek ponosna na to kako taj model aktivizma omogućava ljudima praktičnu priliku da iskuse održivo življenje i da promijene svoje poimanje svijeta i svoje uloge u njemu.

Objašnjavajući svoje putovanje ka svakodnevnom okolišnom aktivizmu, Ivanova se prisjeća kako je svakog ljeta kao dijete imala priliku otići iz grada gdje je pohađala školu i živjeti kod rođaka na selu. Ta su joj ljeta na selu omogućila da istraži đumu i inspirirala je za duboku ljubav prema prirodi. Nakon što je isprva u školi izučavala biologiju, na univerzitetu je odlučila preći na ekonomiju. Pokušala je povezati ta dva zanimanja istraživanjem okolišne ekonomije i upravljanja prirodnim resursima.

Nakon što je kasnih 1990-tih diplomirala, Ivanova se s mužem preselila na selo. Selo je bilo malo, ali Ivanova je otkrila da u glavnom gradu regije postoji klub ljubitelja prirode i zdravog života. Obratila im se i sprijateljila se s članovima kluba, pozvavši ih na koncu da posjete njeno selo. Zajedno su počeli osmišljavati ekološki orijentirane programe povezane sa zdravljem, koji bi se mogli održavati u selu. Odlučili su započeti s malim obiteljskim kamptom kako bi urbanim roditeljima i djeci dali priliku da iskuse život na selu. Tokom vremena, vijesti o kampu su se širile obiteljskom i mrežom prijatelja. Ivanova je počela nuditi više programa većem broju ljudi. Programi su išli od izučavanja ekologije i promocije zdravog življenja do demonstracija kako se tradicionalne ruralne prakse i danas mogu koristiti u njegovanju održive proizvodnje hrane, skloništa, uporabe energije, pa čak i rekreacije.

Ivanova je imala mnogo motiva za takav rad. Strastveno posvećena održivom načinu života u vlastitoj obitelji ona je po prirodi edukatorica. Njeno životno iskustvo povezivalo je i urbano i ruralno područje i ona je željela premostiti te podjele. Posred ruske ekonomske i društvene krize 1990-tih,

željela pokušati stvoriti zajednicu za sebe i druge. Ivanova se prisjeća: "Zašto sam to učinila? Željela sam se povezati i izvan moje djece i susjeda i njegovati neku vrst šireg angažmana, neki oblik razmjene iskustava." Ivanova izgradnju zajednice smatra najvrednijim rezultatom svog aktivizma.

Njen se trud nastavio tokom nekoliko godina. Rad je bio usredsređen na ljetne mjesece kad je selo bilo dostupnije, a posjetitelji mogli kampirati ili živjeti u smještaju bez grijanja. Ivanova je nastojala doći do onih koji ljetni odmor provode u tome dijelu zemlje, kao i do onih koji potiču od nekadašnjih stanovnika sela. I od susjeda je tražila da pomognu s programima, crpeći njihovo znanje o tome kako preživjeti i biti samodovoljan u udaljenim i klimatski izazovnim područjima Rusije. Naposljetku su posjetitelji kampa i sudionici drugih programa počeli dolaziti ne samo iz relativno bližeg regionalnog glavnog grada, nego i iz St. Petersburga, Moskve i još izdalje.

U to vrijeme Ivanova sebe nije opisivala kao aktivisticu. Njen je život bio raznolik i užurban. Bila je starateljica svojoj troje djece, no po rođenju trećeg djeteta odlučila se vratiti u školu i studirati ekonomske aspekte održivog razvoja, iako je nastavila ljetne aktivnosti u selu. U svojoj studijskoj klasi, Ivanova je upoznala malu grupu ljudi zainteresiranih za ekološki aktivizam i istraživanje. U to vrijeme, ranih 2000-tih, ta je skupina uspostavila dijalog s nekim američkim ekološkim organizacijama i počela osmišljavati šta bi mogli zajedno raditi; također su komunicirali i međunarodnim donatorima ruskih organizacija civilnog društva, što je tada bio uobičajeni trend.

U jednoj nezaboravnoj suradnji, Ivanova je ugostila međunarodnu skupinu zanastvenika i aktivista u svom selu za raspravu o zaštiti vodenih tokova na tom području i analizi kvalitete vode. Ivanova je pozvala učitelje i školsku djecu iz susjedne oblasti kako bi i oni naučili navedene tehnike. Inspirirana tim iskustvom, Ivanova je aplicirala za malu donaciju za rad s lokalnim školarcima i nastavnicima na očuvanju jezera i rijeka. Ivanova kaže: "Na taj način, moje aktivnosti u selu i moj širi rad su se isprepleli. Za mene je to poseban vid aktivizma."

Ranih 2010-tih Ivanova se preselila u drugo selo u novoj regiji, gdje je živjela osam godina. U tom novom selu njene su ambicije prevazišle organiziranje obiteljskog kampa. Ivanova je pokušala "stvoriti ekološku zajedni-

cu – zajednicu zasnovanu na ekološkim i socijalnim načelima s društvenom organizacijom koja nije hijerarhijska." Za tu je zajednicu Ivanova htjela sintetizirati znanje koje je stekla o seoskom životu u Rusiji i praktično ga primijeniti. Na koncu, Ivanova je udružila resurse s nekolicinom prijatelja istomišljenika i kupila četiri jeftine kuće u udaljenom, ruiniranom selu. Pozvala je poznanike i kolege iz raznih gradova da doprinesu ovom idealističkom i ambicioznom projektu. Neki od njenih univerzitetskih kolega stigli su skupa sa svojim studentima. Uskoro su iskrčili zemljište za veliki povrtnjak, vođeni načelima tradicionalne seoske agrikulture u toj regiji. Kupili su stoku – dvije krave, konja, deset koza. Ivanova i njeni partneri sačinili su i kulturni program kako bi se sudionici zabavili i oplemenili. "Ljudi su dolazili da se educiraju, da nauče kako da rade stvari na ekološki i tradicionalan način. Za njih je vrijedno vidjeti kako je moguće živjeti od zemlje i pokušati nešto uraditi vlastitim rukama."

Zajednicu su vodili na osnovama suradnje, s dnevnim sastancima za planiranje i rotacijom na različitim dužnostima. Svi su doprinosili održivom, zajedničkom radu – pripremanju hrane, održavanju vrta, čuvanju stoke. Sijali su žito i sadili krompir. Zajednica je također sponzorirala društvene aktivnosti, koje su uključivale fizički trening, jogu, satove pjevanja, pozorišne predstave. Ivanova se s ljubavlju sjeća intenzivnih rasprava do kasno u noć. O tom vremenu ona kaže: "Naravno, bilo je teško, ali to su bila najbolja vremena."

Naprimjer, kad je Ivanova prvi put počela rad u zajedničkom vrtu, našla je da je tlo siromašno i istrošeno. Pozvala je stručnjaka za permakulturu koji je održao satove regeneracije tla. Četiri godine kasnije, taj se stručnjak vratio i zapanjio poboljšanjima na tlu, iako je tlo sijano tokom tog perioda. Ivanova je izvukla širu pouku iz ovog iskustva koje se može primijeniti i izvan povrtlarstva. "U našoj zemlji, tla su općenito osiromašena, ali mi smo vidjeli da se njihova plodnost može pojačati. Taj rezultat mi mnogo znači, jer pokazuje šta je moguće." Takva vrsta praktičnih iskustava inspirira Ivanovu za moguću širu ekološku i društvenu promjenu u Rusiji.

Mnogi od onih koji su se priključili zajednici u težnji za načinom života koji je prijazniji prema okolišu i bijegu od urbane kulture, suočili su se s ozbiljnim problemima u prošlosti i tražili izlaz iz ličnih teškoća. Ivanova se sjeća

kako je zbog toga zajednica postala neka vrsta centra za rehabilitaciju. "Mi nismo profesionalci, nismo psiholozi, ali počeli smo učiti razne načine rehabilitacije ne bi li ljudima pomogli." Ivanova se prisjeća priče o sredovječnom muškarcu koji se samo pojavio jednog dana i ostao živjeti u zajednici duže od četiri godine. Također se prisjeća koliko se promijenio živeći u zajednici, razvio nove interese, prilagodio svoj svjetonazor i na koncu otišao kao potpuno drukčija osoba. Ivanova zaključuje: "Ljudima u našoj zajednici, horioznti se šire." Ivanova zajednicu zamišlja kao mikrokozmos za jednu širu društvenu i ekološku obnovu Rusije.

Od samog početka, održati zajednicu predstavljalo je izazov. Uvjeti za život bili su teški a smještaj rudimentaran, te je mnogo ljudi spavalo u jednoj sobi. Radilo se o nekomercijalnom pothvatu, pa je i prihod bio mali. Oslanjali su se na volontere koji su doprinosili radom ili poučavanjem. Sav novac koji su ostavljali posjetioci usmjeravan je za angažman majstora koji su vodili kurseve i obnavljali zajednicu, ili za kupnju hrane koju nisu mogli sami proizvesti. Ivanova nikad nije dobila plaću za svoj rad. Povremeno bi se uključili u male projekte financirane iz donacija koji bi donijeli skromna sredstva. Na primjer, 2020. skupina ruskih studenata koja je radila na EU projektu istraživanja prilagodbe klimatskim promjenama u ruralnoj Rusiji, zaposlila je Ivanovu kao partnericu i koristila selo kao bazu za svoja istraživanja.

Tokom vremena, izazovi su se gomilali. Zajednica se suočila s porastom cijena i depopulacijom sela. "Lokalna oblast se ispraznila, skoro niko nije ostao na selu – neki su umrli od starosti a neki otišli." Usluge kakve su bile za sovjetskog doba su počele nestajati, uključujući i obližnju malu prodavnicu i biblioteku. Vlast više nije održavala put do sela, snijeg nije čišćen, a obustavljena je i dostava ogrjeva. U takvoj nevolji, "možeš se osloniti samo na sebe," zaključila je Ivanova.

Ovako je rezimirala kraj eksperimenta ruralne održivosti: "Shvatila sam da dalje tako ne možemo. Više nismo mogli ispuniti našu ekološku ili edukativnu zadaću, našu misiju. Šta će dalje biti? Ne znamo. Nije lako." Ivanova navodi da dok se neki okolišni aktivisti fokusiraju na donošenje zakona, njena strast je uvijek bila održivi razvoj. Ona se usmjerila na kvalitetu jedinstvenog pojedinačnog iskustva s okolišem. Ona se nada nastaviti taj rad u budućnosti. "Čak i ako bi osoba nakratko došla u našu zajednicu ili došla samo jednom,

to bi iskustvo na neki način djelovalo na nju, promijenilo je. Selo je za mene prirodna sredina jer se ima izravan kontakt s prirodom. To je ono što mene zanima."

Šta ekologiju svakodnevlja čini mogućom?

Iskustvo Ivanove, uz Lemešov rad s Eko Forumom, pokazuje raspon onoga što podrazumijevamo pod svakodnevnim aktivizmom. Rad Ivanove je nedvojbeno ograničeniji po omjeru i djelokrugu. Ona, na primjer, nije osnovala formalno udruženje niti širila aktivnosti kako bi dospjela što dalje. Umjesto toga, ona je djelovala neformalno, privlačeći učesnike putem prijateljskih i profesionalnih veza, ponajprije u ruralnom okruženju. Pa ipak su i njeni naponi također jedan od odgovora na širi kontekst aktivizma u Srednjoj i Istočnoj Evropi, a naročito u Putinovoj Rusiji. Ona svoj rad na održivosti vidi kao odgovor na višestruke i isprepletene krize postsovjetske Rusije – ekološku, ekonomsku i socijalnu. Prema Ivanovoj, sebični interesi političkih vlasti otežavaju napredak ka održivosti.

Tokom vremena, sporenja s nekim lokalnim zvaničnicima zaduženim za obrazovanje, a koji su bili sumnjičavi prema njenim kursevima za školarce, pojačala su njene rezerve prema vlastima, kao i širi trend obilježavanja nekih okolinskih aktivista "stranim agentima" jer su nastojali promijeniti politike. Stav Ivanove prema politici dijelom je i odraz sve više autoritarnog političkog konteksta u Rusiji. Njen rad predstavlja jednu alternativnu "teoriju promjene". Preciznije, Ivanova se nada da će osobna transformacija mnoštva individualaca koji iskuse povezanost s prirodom dovesti do šire političke transformacije. U tom smislu, njen lokalni aktivizam nastoji u ruskoj povijesti i kulturi pronaći prikladne modele razvoja, inspirirane međunarodnim normama i diskursima o održivosti.

Kako pokazuju priče o Lemšu i Ivanovoj, svakodnevni ekološki aktivizam ima i pozitivne i negativne strane. One negativne, uporna i prevladajuća korupcija, koju omogućavaju slabe institucije koje bi trebale provoditi zakone, zajednička su nedaća i u BiH i u Rusiji. Za Lemeša i mnoge druge okolišne aktiviste u BiH s kojima smo razgovarali, glavni cilj je natjerati političke vlasti da poštuju i provode zakone koji za sada uglavnom egzistiraju samo na papiru. Mnoštvo običnih ljudi osjeća kako elite profitiraju na račun prosječ-

nih građana. Kako pokazuje priča Ivanove, mnoge vlade ograničavaju prava i tako smanjuju mogućnost građanskog aktivizma za zagovaranje promjena na nacionalnoj političkoj razini putem formalnog udruživanja, a u Rusiji i za dobijanje stranih donacija. Velika mobilizacija za političke promjene 2011/12 u Rusiji i 2014. u BiH nisu polučile željene rezultate (Dollbaum, 2020.; Arsenijević, 2014.). Vlasti obje zemlje su odbijale promjene, kaznile prosvjednike i još više zatvorile civilni i politički prostor.

U BiH i Rusiji taj je neuspjeh pomakao aktivizam na lokalnu razinu, gdje aktivizam u zajednici, za održivi razvoj kao kod Ivanove ili za čisti zrak kao kod Lemeša, može priskrbiti više lokalne podrške i donijeti promjene (Puljek-Shank & Fritsch, 2019.). Ivanova je promijenila živa iskustva i svijest, dok su Lemeš i drugi aktivisti/ce Eko Foruma unaprijedili kvalitetu zraka u Zenici i propise za izdavanje okolišnih dozvola. Javna korupcija i globalne klimatske promjene pogoršale su probleme s kojima se suočavaju lokalne zajednice. Istovremeno, lokalne kampanje imaju mogućnost povezati se s transnacionalnim ekološkim akterima, fokusiranim na znanstvene dokaze koji povezuju aerozagađenje sa štetnim zdravstvenim posljedicama (World Health Organization, 2014.).

S pozitivne strane, tehnologija sve više omogućava dijeljenje informacija, umrežavanje i namicanje sredstava kroz 'crowdfunding', što djelimično može nadomjestiti formalno udruživanje. Društvene mreže također dopuštaju samopredstavljavanje i alternativu medijima koje kontrolira država. Ekonomski razvoj i porast životnog standarda donijele su građanima veću materijalnu sigurnost - sigurnost kojoj prijete ekonomski padovi. Uz to, relativna stabilnost doma i veća izoženost politici izvan vlastite zemlje vodili su i većim očekivanjima od vlasti.

Drugi pozitivni poticaji vezani su za prostore za građanski aktivizam, omogućene strukturama političkih prilika. Kako pokazuju Ivanova i Lemeš. Svakodnevni aktivizam se ponajviše usredređuje na probleme na lokalnoj razini, koje je daleko od političkih borbi za moć na nacionalnom nivou. Lokalni problemi često imaju kraći lanac odgovornosti, koji lokalne političare potiče na odgovornost prema građanima lokalne zajednice, u odnosu na nacionalnu skranku, naročito u decentraliziranim državama kao što su BiH, te Ukrajina nakon Euro revolucije na Maidanu 2014. (Shapovalova, 2019.). Velika

vidljivost lokalnih problema koje građani svakodnevno doživljavaju olakšava mobilizaciju. Jedno nedavno istraživanje o okolišnom aktivizmu u Ukrajini, na primjer, nalazi da se pojedinci aktiviraju kao odgovor na nagomilane probleme, usljed života u zagađenim područjima ili pored zagađenih rijeka (Pietrzyk-Reeves et al., 2022.).

Mnoštvo ozbiljnih ekoloških problema pobuđuju aktivizam širom Srednje i Istočne Evrope. Slijedi još nekoliko primjera kako su lokalni ljudi širom Srednje i Istočne Evrope ustali boriti se s okolišnim prijetnjama koje njihovoj vodi, tlu, kvaliteti zraka i zelenilu donose industrija, razvoj i deponije. Kao odgovor na rastući problem aerozagađenja, aktivisti u Rusiji i Poljskoj zahtijevali su od vlasti da nešto poduzmu. Stanovnici ruskog grada Chelyabinska tražili su od gradskih i regionalnih vlasti da se pozabave dugotrajnim smogom, lokalno zvanim "crno nebo". Zagađenje je pogoršalo patnju stanovnika Chelyabinska koji su već imali visoku razinu oboljelih od raka i drugih bolesti zbog nekoliko većih incidenata tokom sovjetske ere, što je uključivalo i radioaktivnu kontaminaciju. Zbog opetovanih građanskih prosvjeda i sustava praćenja zagađenja na lokanom nivou, čiji su rezultati bili suprotni zvaničnim podacima, 2021. federalna vlada je naložila gradovima s velikim aerozagađenjem kao u Chelyabinsku da donesu strategije rješavanja ovog problema.

U Poljskoj, koja ima najzagađeniji zrak u EU, građani su se priključili "Smog uzbuna" Poljske, kišobran-organizaciji koja se ispočetka sastojala od tri lokalne inicijative u teško zagađenim zajednicama, a porasla je na 44 inicijative koje rade na praćenju i napređenju kvalitete zraka (Maltby, 2022.). Nešto otovoreniji politički sustav u Poljskoj stvorio je mogućnosti za okolišne aktiviste za čitav niz inicijativa: građani koriste aplikacije za praćenje kvalitete zraka, prosvjeduju, sudjeluju u javnim konsultacijama i medijskim kampanjama. Aktivistički fokus na štetne posljedice aerozagađenja po zdravlje, osobito djece – a ne na klimatske promjene općenito – pomoglo je svakodnevnim aktivistima u Poljskoj da dobiju potporu javnosti, katoličke crkve i populističkih vođa. Ekološki aktivizam doveo je do toga da je 10 od 16 poljskih regionalnih vlasti usvojilo anti-smog rezolucije (Metalfachtg, 2022.).

U BiH, građani su se također mobilizirali protiv prijetnji lokalnim izvorima vode koje su došle s izgradnjom hidrocentrala i deponija. Zabrinute da bi izgradnja mini-hidrocentrale ugrozila pijaću vodu i vodu za usjeve, žene

iz sela Kruščica u BiH, kampirale su duže od 500 dana, blokirajući projekt. Takav uspjeh običnih građanki ohrabrio je stanovnike i drugih malih zajednica širom BiH da spriječe izgradnju takvih mini-hidrocentrala iza čijih odobrenja stoje netransparentne procedure i bliske veze investitora s lokalnim političarima. Podržala ih je neformalna i formalna aktivistička mreža koja već deset godina radi na lokalnoj i nacionalnoj (Koalicija za zaštitu rijeka Bosne i Hercegovine) te internacionalnoj razini (Spasimo plavo srce Evrope). Na osnovu aktivizma utemeljenom na lokalnim problemima i identitetima, ovaj je pokret podigao akciju na viši nivo što je 2022. rezultiralo zabranom izgradnje mini-hidrocentrala u polovici zemlje (u entitetu Federacija) i kraj subvencioniranja u drugom dijelu (Republika Srpska) (Kurtic, 2022.; Puljek Shank & Popov-Momčinović, 2022.).

Opasne deponije su izazvale gnjev građana i civilnu akciju u Rusiji i BiH. Ruski okolišni aktivisti pokrenuli su kampanju "Sjever Rusije nije deponija!" kako bi protestirali protiv planova za ogromnu deponiju u blizini željezničke stanice Shies. Deponija je bila namijenjena odlaganju otpada iz Moskve, udaljene otprilike 1200 km. Od 2018-2019, lokalno stanovništvo obližnjih gradova i sela koristilo je društvene mreže kako bi koordinirali proteste širom regije. Januara 2019., dio aktivista podigao je kamp blizu Shies-a i blokirao isporuku goriva i opreme do gradilišta. Nakon što su lokalni zvaničnici i aktivisti dobili niz sudskih procesa 2020., od ovog se projekta odustalo. U BiH, lokalni građanski pokret "Jer me se tiče" podigao je 2019. tužbu protiv izdavanja okolišne dozvole za gradsku deponiju. Pokret su inicirali stanovnici područja pored deponije, čiji su toksini trovali susjedno tlo i vodu. Nakon godina uznemiravanja, sudskih tužbi protiv aktivista, zabrana okupljanja, sud je decembra 2022. naložio Gradskom vijeću Mostara da mora zatvoriti deponiju i pronaći novu lokaciju za odlaganje komunalnog otpada.

Tisuće građana ruskog grada Ekaterinburga prosvjedovalo je u maju 2019. protiv plana da se u omiljenom parku u centru gradi katedrala. Prosvjednici su se žalili na manjak prostora za rekreaciju u gradu, kako reče jedan od njih, "Samo su tri zelene zone u centru grada, a oni žele oduzeti jednu." Suočeni sa specijalnom policijom, prosvjednici su izvikivali "Ovo je naš grad!" Građani koji su tražili da se park očuva na kraju su pobijedili, nakon što se situacija smirila kad su vlasti organizirale referendum o ovom pitanju.

Mnogo teže bilo je aktivistima za zaustavljanje gradnje odlagališta nuklearnog otpada iz slovensko-hrvatske nuklearne elektrane Krško u blizini parka prirode "Una" u BiH i tek koju stotinu metara dalje od izvorišta vode za piće. I dok je lokalna NVO "Green Team" krenula s kampanjom zagovaranja protiv na hrvatskoj strani granice i čak uspjela angažirati i neke političare, ta su nastojanja naišla na brojne političke prepreke. Čak ni pozivanja na međunarodne ugovore kao ESPOO ili Aarhus konvencije nisu pomogla, jer su ključni bosanski političari bili pod uticajem i radili u interesu Hrvatske. Moć zagađivača, koja prevazilazi granice jedne zemlje, kao što su susjedna vlada u slučaju odlagališta otpada iz Krškog, ili multinacionalna kompanija Arcelor Mittal, navela je mnoge aktiviste iz Srednje i Istočne Evrope da se umrežavaju u međunarodne mreže lokalnih aktivista kako bi tražila odgovornost zagađivača. Naprimjer, češka udruga Arnika koordinira napore NVO iz 16 zemalja u kojima djeluje Arcelor Mittal na razmjeni iskustava i pronalaženju načina da se kompaniju natjera na veću okolišnu odgovornost.

Izazovi za budućnost

Svakodnevni aktivizam velika je šatra – pod njom je široka lepeza problema, kampanja i taktika. Neki pokreti svakodnevnog aktivizma uspjeli su privući pažnju na svoje zahtjeve i mijenjati svijest ili politike, iako mnogi teško preživljavaju. Ono što je zajedničko tim nastojanjima njihova je ukorijenjenost u "svakodnevlje" u dva smisla tog pojma: prvo, po prirodi problema koje žele riješiti i drugo, po prvim sudionicima pokreta. Svakodnevni problemi koje ljudi izravno doživljavaju iz dana u dan ponekad ih inspiriraju da traže promjenu statusa quo, često jer smatraju da je njihovo vlastito i zdravlje njihove obitelji ugroženo ili je narušena kvaliteta života. Razmotrili smo aktivizme koji se bave pitanjima od aerozagađenja, preko odlaganja otpada i proizvodnje hrane do zelenih površina. Svakodnevni sudionici su ljudi koji u aktivizam ulaze bez prethodnog iskustva u kampanjama, protestima, ili politici. Drugim riječima, oni nisu profesionalni aktivisti - zaposlenici NVO ili stručnjaci za određena pitanja i rijetko su plaćeni za svoj angažman. To su pojedinci/ke koje motivira zabrinutost, frustracija i osjećanje da ako oni nešto ne poduzmu, ko će?

Velika prednost svakodnevnog aktivizma je da on može početi s nečim malim. Vremenom, svakodnevni aktivizam može prerasti svoje skromne po-

četke. Izazovi rasta i održanja pokreta, međutim, mogu biti izuzetno teški za nove aktiviste koji nemaju mnogo iskustva u namicanju sredstava, oslanjanju na volontere ili radu u zajednicama s malim resursima. Uz to, malo je okolišnih problema koji su zaista relevantni samo za neki specifični lokalitet. Uzrok aerozagađenja može biti lokalna tvornica u posjedu multinacionalne korporacije čiji je glavni ured u nekoj dalekoj metropoli. Kako bi se nosili s ovim problemom, aktivisti moraju razviti rganizacijski kapacitet za višestruke kampanje i prevazići skepticizam novih članova prema NVO. Moguće je da također moraju proširiti svoj doseg i pronaći regionalne i međunarodne partnere koji mogu ponuditi sredstva ili pojačati uticaj na multinacionalne kompanije. Održati aktivizam može biti teško i zbog poteškoća s uključenjem mladih, naročito ako oni žele otići kako bi izbjegli probleme a ne artikulirati ih (kao u BiH).

Još jedan izazov svakodnevnog aktivizma jeste odnos aktivista prema politici i onima koji rade u institucijama vlasti. Kako bi razriješili najvažnije pitanje, aktivisti/ce se često moraju susretati s vlastima na raznim nivoima, kontaktirajući odgovarajuće općinske ili regionalne izabrane zvaničnike ili činovnike zadužene za pitanja promjene ili primjene određenih politika. Doista, izabrane vlasti često pogoršaju problem donošenjem odluka bez razmatranja njihova štetnog uticaja na okoliš. Takve štetne politike često izazovu lokalne aktiviste na otpor političkim vlastima, ne zbog ideoloških ili pristrasnih motiva – kako tvrde oni koji ih žele oklevetati – nego zbog na dokazima utemeljene brige za okolišnu štetu i štetu po zdravlje. Pa ipak može biti jako teško snaći se u mreži lokalnih političkih institucija. Lokalni političari mogu lokalno prigrabiti svu moć, kontrolirati lokalne medije, usmjeravati sredstva ka prijateljskim udruženjima, usmjeravati radna mjesta i investicije lojalnima, te izbjegavati krivnju. Mogu imati moć zastrašivanja, kažnjavanja ili difamacije onih koji se usude progovoriti.

Mnogi/e svakodnevni/e aktivisti/ce ne vide neku vrijednost angažmana i stranačkoj politici ili u politiziranju njihova aktivizma. Ustvari, aktivisti svoje zahtjeve uobličavaju kao "apolitične" – prosto "primjenu postojećih zakona" ili zahtjev za "dobrom upravom". Apolitični pristup nastoji jačati aktivistički legitimitet prenoseći poruku da ne postoje zadnje namjere kao profit ili politička moć, ne bi li privukli širi krug mogućih simpatizera. Vladavina ko-

munističkih partija ostavila je traga u vidu dubokog javnog cinizma i nepovjerenja u političare, dok se politička arena smatra korumpiranom. U post-socijalističkim državama gdje se svaka politika smatra "prljavom", uplitanje vlasti, ili učešće u stranačkom životu, za aktiviste predstavlja rizik otuđivanja od određenih segmenata potencijalnih pristalica. U tom smislu, aktivističko autoportretiranje kao tek "običnih građana" može biti kombinacija kako autentične pozicije, tako i strateškog okvira za postizanje ciljeva.

U nekim slučajevima, naročito kad učesnici pokreta postanu duboko frustrirani političkom neaktivnošću ili zloupotrebom, svakodnevni aktivizam može postati pretjerano ispolitiziran. Uprkos neuspjehu projekata u drugim zemljama, multinacionalna kompanija Rio Tinto počela je probna iskopavanja litijuma u ruralnom dijelu zapadne Srbije i postepeno zadobila povjerenje srbijanske vlade i lokalnog življa. Kompanija je igrala na klasične "greenwashing" metode, pomogavši lokalni nogometni klub, popravivši školu i crkvu, pa čak i prisustvujući vjerskim događajima.

Kad su lokalci shvatili da će njihovo poljoprivredno zemljište i snabdijevanje vodom biti ugroženi iskapanjem rude, počeli su djelovati. To je vodilo do masovnih protesta u novembru 2021., potpaljenih bijesom zbog vladinih netransparentnih procedura pri prodaji zemljišta i dozvola koje zanemaruju štetu za okoliš. Protesti su se proširili i na druge gradove u Srbiji, uključivši oštru kritiku vlasti. Vladajuća politička partija raskinula je ugovor s Rio Tintom neposredno prije izbora, ali je dopustila multinacionalnoj korporaciji da nastavi s pripremama za iskapanje nakon što je dobila izbore.

U ovom su se slučaju svakodnevni aktivisti mnogo direktnije uključili u politiku ali na koncu nisu uspjeli zaustaviti iskapanja ili mobilizirati građane da ne glasaju za vladajuću partiju. Ovo također ilustrira teškoće aktivizma u centraliziranim ili autoritarnim političkim kontekstima kao što su Srbija i Rusija.

Svakodnevni aktivizam – u svojim različitim formama i problemima kojima se bavi – istrajat će u Srednjoj i Istočnoj Evropi a i šire jer predstavlja odgovor na neposrednu zabrinutost zbog dugotrajnih problema, a ne zahtijeva znatne resurse ili iskustvo da bi otpočeo. Kao i svaki drugi vid aktivizma, svakodnevni naponi imaju svoje prednosti i mane. Dok svakodnevni aktivi-

zam može ponuditi priliku građanima Srednje i Istočne Evrope da izađu iz kuća i stupe u javnu arenu kako bi rješavali probleme, on se također suočava s ozbiljnim izazovima ne bi li rastao i održao se.

Mogu li prosječni građani zaista promijeniti ciničnu svijest i pobijediti u žalbama protiv loše uprave, sebičnih političara i korporacija zainteresiranih samo za profit? Naši aktivistički profili i primjeri ekologije svakodnevlja u Sredjoj i Istočnoj Evropi pokazuju da je to ponekad moguće. Ustvari, male pobjede i aktivističko iskustvo mogu inspirirati građane i drugih zajednica da se angažiraju i osnaže aktivistički rad ka većoj političkoj promjeni u budućnosti. Problemi svakodnevno aktivizma često simbolično predstavljaju pitanja od daleko većeg značaja na višim razinama političkog sustava, potcrtavajući potrebu za društvenom odgovornošću vlasti i većim razumijevanjem za građane (CIVICUS, 2019.). Građanske akcije koje se poduzimaju kroz svakodnevni aktivizam mogu signalizirati dublju društvenu i političku transformaciju odozdo na gore.

S engleskog jezika prevela Venita Popović